

Marijke Emeis

Hoe laat ik een schrijver schrijven zoals ik het wil?

Sommige vertalers zijn trotse autodidacten en een van hen is Marijke Emeis. In haar lange carrière vertaalde ze onder meer romans, toneel en gedichten van Nobelprijswinnaar Wole Soyinka, romans van Salman Rushdie (waaronder De duivelsverzen) en het volledige werk van Richard Yates. En uiteraard het werk van Vikram Chandra, onderwerp van dit vertaalverhaal. 'Hoe laat ik een schrijver schrijven zoals ik het wil?' is een bewerking door Marijke Emeis van haar artikel 'Manipuleren' dat in september 1999 verscheen in Filter - Tijdschrift over vertalen.

© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteur

Hoe laat ik een schrijver schrijven zoals ik het wil?

Vertalen is een van de oudste beroepen ter wereld. ‘En net als de beoefenaars van het *oudste* beroep,’ zei Peter Bergsma een keer, ‘moeten wij vertalers ervaren dat degenen die van onze diensten gebruikmaken maar zelden van hun bevindingen kond doen.’ Aan de ene kant jammer, maar het heeft ook zijn voordelen, want nu er dan toch geroddeld wordt, doe ik het zelf.

Om in de sfeer van onze collega-dienstverleners te blijven, zou ik kunnen zeggen dat ik een aantal vaste begunstigers heb gehad, auteurs die graag door mij werden vertaald en met wie ik me intiemer verbonden voel dan met andere schrijvers die ik in de loop van vele jaren vertaald heb. Zo ben ik de *maîtresse à titre* geweest van vorsten als Wole Soyinka, Salman Rushdie en een Indiase kroonprins, Vikram Chandra. Ik schonk ze vele kinderen en speelde mijn heimelijke spel om hun politiek en schrijfstijl te beïnvloeden.

Om de rest van mijn verhaal te kunnen vertellen, moet ik eerst een open deur intrappen: je kunt geen goede vertaling maken zonder een wezenlijk begrip van de tekst, niet alleen van wat er aan het oppervlak zit maar ook van wat eronder steekt. Niet alleen van de verschijningsvorm van de tekst, de woorden en de zinsconstructies, het ritme, het idioom van het land of de streek, maar ook van de dieper liggende betekenissen, de connotaties, het gevoel dat het gebruik van juist *dát* woord bij de schrijver oproept. Vanuit welke achtergrond zegt de schrijver juist *dít*. Hoe praat dit personage in het boek, wat is het voor iemand? Als ik dat eenmaal weet, kan ik in gedachten horen wat hij of zij zegt en wordt mijn werk een stuk eenvoudiger. Het is een proces dat nog wel eens wordt aangeduid met ‘interpreteren’, maar dat is het niet, want als het goed is komt er geen persoonlijke uitleg aan te pas. ‘Analyseren’ omschrijft het beter. En in ‘de huid van de schrijver kruipen,’ zoals je zo vaak hoort, doe ik al helemaal niet. Ten eerste trekken de verouderende kwabben van zowel Rushdie als Soyinka me niet zo erg aan, en ten tweede zou ik er weinig aan hebben want ik heb niet, zoals de auteur, de vrije woordkeus. Dus kijk ik van buiten naar binnen, probeer te begrijpen wat ik zie en ga dan zwetend mijn best doen om dit in het Nederlands uit te drukken.

Maar al doe ik nog zo mijn best, als een schrijver zijn tekst doorspekt met woorden uit een volkomen vreemde cultuur en taal, zoals het Joroeba, Hindi, Oerdoe of Marathi, en als hij dan ook nog bijkomende, persoonlijke eigenaardigheden heeft: als hij bij voorbeeld uit een islamitisch milieu komt, van huis uit een Indiaas-Engels spreekt dat leunt op de oudere betekenissen in de Oxford English Dictionary, in Engeland heeft gestudeerd maar later is beïnvloed door het Amerikaans, zoals Rushdie; of als hij, zoals Soyinka, een Schotse onderwijzer heeft gehad maar later in Engeland studeerde en de bloemrijke priestertaal van zijn achtergrond omzet in een

© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteur

barok Engels; of als hij is opgegroeid met een soms archaisch aandoend Indiaas-Engels vermengd met het hedendaagse vlotte-jongens Amerikaans van de chique artistieke Bombayse incrowd, en hij een hindoeïstische achtergrond heeft, in Amerika studeerde en er nu woont en werkt, zoals Chandra; kortom, als dat soort dingen meespeelt, dan ontstaat bij mij wel eens de behoefte aan een lichte vorm van uitleg.

Met Vikram Chandra had ik het wat dat betreft getroffen. Toen ik hem, na publicatie van zijn eerste boek in Nederlandse vertaling, *Stromende regen en rode grond* (*Red Earth and Pouring Rain*), iets van mijn problemen uitlegde, zei hij nadenkend: ‘Als ik in het Hindi aan een roos denk die geurt in de avond, en ik wil die zin in het Engels opschrijven, is dat eigenlijk niet mogelijk. Het is niet meer dezelfde zin. De roos is een andere roos, de geur is een andere geur en het avondlicht heeft een andere tint. En als er dan ook nog een volslagen onbekend woord in zou staan, dan gaat het inderdaad echt niet meer.’ De schrijver uit onze vertalersdromen. Om te zoenen.

Uit deze bemoedigende eerste kennismaking ontstond bij de vertaling van zijn tweede boek, *Liefde en verlangen in Bombay* (*Love and Longing in Bombay*), iets wat ik ervoer als een ideale samenwerking, per e-mail. Chandra liet me door een zwager in India een plattegrond van Bombay sturen zodat ik kon zien of de naar East, West, North en South bewegende mensen en voertuigen nu rechtsaf of linksaf gingen, of Bandra een wijk was of een eiland, en dat soort dingen meer. Zijn kennelijke behulpzaamheid en gebleken begrip gaven me de moed mijn vragen op hem af te vuren.

‘Je schrijft vaak in beelden,’ e-mailde ik, ‘als in een film, dus probeer ik eerst in gedachten het beeld te zien en vertaal dan pas de woorden. Vraag één: wat voor straat zie je als je het woord “lane” gebruikt? Twee: Wanneer begint “evening” en wanneer “night”. Welke kleur licht moet ik zien als ik deze woorden vertaal?’ Het lijken misschien domme vragen, maar alle drie zijn rekbare begrippen en ‘evening’ en ‘night’ duiden in diverse tijden en streken een ander tijdstip van de dag aan. De antwoorden waren een verrukking van duidelijkheid. ‘I think by “lane” I mean something narrower than the normal street in Bombay, which is at least wide enough to let two cars pass. “Lane” is perhaps one car wide, probably in the older part of the city or at least away from the general thoroughfares. “Evening” would start at about the time that we have tea at home, about 5 pm. The sun is still very much up, but low, and the light turns kind of orange. You also start to hear more kid's voices, yelling, as they come out to play. Dusk would be about 7 pm, when the sun's below the horizon but there's enough light to see, sort of purple, blue, inky. By about 8 pm, 8:30, it's dark, but since it's Bombay there's still a yellow glow in the sky from all the lights. But if you step off a lighted street, you can get pitch black in front of you.’

De uitgever wilde graag dat ik een verklarende woordenlijst zou maken, net als voor Chandra's eerste boek. Dat was toen niet zo moeilijk geweest. *Stromende regen en rode grond* speelde in voorbije tijden. Over de erin beschreven oude verhalen, godsdienstige gebruiken en geschriften en lang geleden uitgevochten oorlogen bleek ruimschoots literatuur voorhanden en de rest vond ik in een herdruk van de onvolprezen Hobson-Jobson en de Hindi en Oerdoe woordenboeken die ik had aangeschaft, gedrukt in Delhi en met de geur van vroegoud papier. Maar *Liefde en verlangen* speelde in het hedendaagse Bombay en het Hindi en Marathi was in modern jargon. Als ik niet op de hulp van Chandra had kunnen rekenen, had ik nee moeten zeggen, maar nu durfde ik het wel aan. Ik begon gaandeweg de vertaling te verzamelen; het werden zo'n tweehonderd Marathi en Hindi woorden, waaronder Bombays slang en groepsjargon, afkortingen uit Bombayse seksblaadjes, en veel etenswaren, altijd een ellende voor vertalers. Een respectabele lijst, waarvan ik het een en ander terugvond in mijn lijsten uit Rusdhie-vertalingen en in bovengenoemde woordenboeken. Maar er bleef toch nog aardig wat over. Ik stuurde de lijst op en gezien het hierboven geciteerde antwoord op mijn eerste twee vragen, was het niet verwonderlijk dat de uitleg over etenswaren vaak complete recepten waren, aangeleverd door de moeder van de schrijver. De vertaling leek een familiegebeuren te worden.

De e-mail met de antwoorden bevatte bovendien een verrassing. Chandra was bang dat ik het Hindi en Marathi zou vervangen door vertalingen en bij nadere beschouwing was hij tégen verklarende woordenlijsten. Dit schreef hij:

‘...Here are some answers. Hope these help.

In general, though, I'd be uncomfortable if all the non-English words were translated and became just part of the text. The very conscious intent while writing was to include strategically placed Hindi and Marathi words, to reflect the way Indians and Bombayites speak. These words are an essential part of the texture of the prose, and even if they are not comprehensible directly, the context was supposed to provide a general sense of what is being said. Even for Indian readers from the South many of these words would be alien. So I'd keep the Hindi as Hindi... The sound of the different languages mixing together is the important thing. I hope this makes sense. [...] This is in some sense a political position that many Indian writers take, in relation to our use of the English language. The text is an Indian object and the shape and nature of the languages mixed together, is an essential part of the nature of this object. Of course I don't know what the hell happens to this political position when you start translating... :-) In broad terms, though, I shy away from glossaries and translation of the non-English words.’

Daar zat ik mooi mee. De niet-Engelse woorden vertalen was ik natuurlijk nooit van plan geweest; ik wilde hun betekenis kennen om ze op de goede plek in de zin te kunnen zetten of er het passende werkwoord bij te zoeken en de lezer op die manier een indruk te geven waar het om ging. Zoals Chandra het zelf in het Engels had gedaan, en zoals ik het wilde vertalen. Maar die woordenlijst kon ik op mijn buik schrijven, zo leek het.

Ik schreef terug. Heel voorzichtig, want waar in normale omstandigheden schrijvers al met fluwelen handschoenen dienen te worden aangepakt, is een flinke portie ego-strelende tact aan te raden wil je hen laten terugkeren van de dwalingen huns weegs. Ik begon met voorzichtig een beetje kietelen.

‘Dank voor alle antwoorden,’ schreef ik, ‘ze zijn fantastisch, je bent de droom van elke vertaler.’ (We waren na zijn bezoek aan Amsterdam en een avondje doorzakken op vertrouwelijke voet.) ‘Natúúrlijk is het Hindi en Marathi een essentieel onderdeel van de tekst en ik zou er niet van dromen die woorden te vertalen. Ze zijn er allemaal nog, in de tekst, waar ze horen, niet nader omschreven, tenzij je dat zelf al had gedaan, en zonder voetnoten.

Ik zal je een voorbeeld geven hoe ik dit soort dingen oplos,’ schreef ik. ‘Neem nu dat verhaal waarin een inspecteur van politie door zijn achttienjarige neef wordt meegenomen naar een café. De jongen bestelt twee bier en de oom zegt: “Hoe oud ben je, jochie?” en de jongen zegt: “Don't do the *tulla* thing on me now, inspector sahib.” Ik had geen benul wat ik ermee aan moest, maar toen je had geschreven dat *tulla* beledigend Bombay-slang voor politieagenten is, zocht ik er een werkwoord bij dat de misprijzende toon van de zin ietwat kon overbrengen. “Hang nu niet de *tulla* uit, inspecteur sahib,” zegt hij in vertaling.

Maar dat van die politieke stellingname ligt wat moeilijker. We zullen moeten hopen op het begrip van de Nederlandse lezer. En dat zou best eens mee kunnen vallen. Je moet niet vergeten dat ook Antillaanse en Surinaamse schrijvers wel in het Nederlands schrijven, en dat ze dan uitdrukkingen en woorden gebruiken uit hun eigen cultuur en daarmee ongeveer hetzelfde zeggen als jij: dit is onze taal, het is een goede taal, geen cent minder dan het Nederlands van de Hollanders. Maar bij Surinaamse uitdrukkingen weten we vaak wel waar het over gaat en bij Indiase woorden niet, en ik kan moeilijk in de vertaling van je boek Surinaams of Maleis gaan gebruiken. Het zou komisch aandoen, en zo heb jij het niet bedoeld. En ik kan de ontwikkelde personages waarover je schrijft ook geen platte uitspraak in de mond leggen, of ze een raar accent geven. Het zou de indruk wekken dat ze dom waren, of tot een andere sociale klasse behoorden of boeren waren die een dialect spraken. Maar ik probeer wel om iets van de muzikaliteit van hun manier van praten weer te geven.

Dus is naar mijn mening een verklarende woordenlijst in dit geval onontbeerlijk. De lijst wordt geen deel van het “echte” boek, maar komt achterin, in een kleiner lettertype; als een lezer wil kan hij iets nakijken maar het hoeft niet.

Een andere reden dat ik de precieze betekenis van de woorden wil weten is omdat ik ze dan zo in de zin kan plaatsen dat de Nederlandse lezer ze eerder zal begrijpen. Zodat ze meestal niet eens de behoefte zullen voelen aan een verklaring.

Weet je, het is allemaal een kwestie van integriteit: jouw integriteit als auteur, die in de vertaling niet in gevaar mag worden gebracht, en mijn integriteit als vertaler.’

Ik kreeg per kerende e-mail antwoord: ‘I agree, a glossary is best...’

Ik had Chandra wat betreft de woordenlijst weten over te halen, maar dat nam niet weg dat het punt van de politieke stellingname nog steeds speelde. Die moest ook in de Nederlandse vertaling duidelijk blijven. Ik bedacht een oplossing.

‘Misschien ligt het antwoord,’ zo schreef ik Chandra, ‘in het niet-cursiveren van het Hindi en Marathi in de vertaalde tekst. Nederlandse uitgeverijen schrijven in de regel gedachten, citaten en buitenlandse woorden cursief. Maar omdat er in *Stromende regen en rode grond* zoveel van alle drie voorkwamen en de pagina erg onrustig werd, heb ik in dat boek het Hindi en Marathi romein geschreven.

Nu ook in *Liefde en verlangen* alle betekenissen van het Hindi en Marathi bekend zijn en de woorden op hun goede plek in de zin staan, is de betekenis voor de lezer veel duidelijker en kan ook in dit boek de cursivering van het Hindi en Marathi worden weglaten. Het Hindi en Marathi is nu een integraal deel is van de Nederlandse tekst en de politieke stellingname gaat niet verloren!’

Chandra's e-mail per kerende post:

‘I think the no-italics sounds really great, and I'd like to stick to it in English as well for future books.’

Zo zie je maar weer, hoe je een schrijver kunt krijgen waar je hem hebben wilt.

PS Maar het verhaal had een staartje. In zijn volgende boek, *Godenspelen (Sacred Games)*, heeft Chandra de cursivering inderdaad achterwege gelaten en dat leverde een onvoorzien vertaalprobleem op: het was nu vaak onduidelijk of het Marathi, Oerdoe of Hindi betrof of mij onbekende Engelse woorden. Misschien was ik toch niet zo slim geweest als ik zelf dacht...

Amsterdam, februari 2015